

BAK MIHÁLY – SZONDI ILDIKÓ

Népességcsökkenés a közép- és kelet-európai EU-tagállamokban (különös tekintettel hazánkra), a válság hatásai, prognózisok

Összefoglaló

Jelen tanulmányban az Európai Unióhoz 2004-ben (Csehország, Észtország, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Szlovákia, Szlovénia), valamint 2007-ben (Bulgária, Románia) csatlakozott (volt szocialista) országok demográfiai folyamatait vizsgáltuk, különös tekintettel a népesség számának múltbeli és várható alakulására, valamint az elöregedésre, illetve - ezzel összefüggésben - az időskori függőségi (eltartottsági) ráta eddigi és jövőben várható alakulására. Vizsgálódásaink tárgyát a népességcsökkenés folyamatának felvázolása, valamint okainak, továbbá lehetséges következményeinek feltárása és elemzése képezték.

Forrásként elsősorban a nemzeti statisztikai hivatalok által az EU statisztikai hivatalához, az Eurostat-hoz eljuttatott adatokat, míg hazánk esetében a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) adatait használtuk fel. Ahol lehetőség nyílt a különböző adatsorok összehasonlítására, ott összehasonlító módszert alkalmaztuk, hogy megállapítsuk, a régió egyes országainak népesedési folyamatai mennyiben tekinthetőek egyedinek, vagy egy nagyobb, általánosabb mintához tartozónak.

Az adatok feldolgozása után az alábbi megállapításokra jutottunk:

1.) a vizsgált közép- és kelet-európai országok demográfiai folyamatai sokkal több hasonlóságot, mint különbséget mutatnak;

(néhány régiós sajátossággal együtt) gyors ütemben a magasabb gazdasági-társadalmi fejlettségű nyugat-európai, észak-amerikai és japán mintákhoz konvergálnak.

2.) A régió országainak népessége terhesség-megszakítások nélkül folyamatosan növekedne (három ország kivételével, ezek: Bulgária, Lettország és Litvánia).

3.) A 65 évesek és idősebbek teljes népességhez viszonyított aránya és az időskori függőségi ráta a régió legtöbb országában (Szlovákia kivételével) igen erős korrelációt mutat, ami azt jelenti, hogy a nyugdíjrendszerek fenntarthatósága érdekében a közeli jövőben jócskán 65 év fölé kell majd emelni a nyugdíjkorhatárt (legalább 70, később pedig 75 évre), míg hosszabb távon a népesség fiatalodását kellene elérni (például uniós szinten meghozott népesedéspolitikai intézkedések, továbbá a célzott bevándorlás/tagfelvétel révén).

A hazai népesség fejlődése 1981-től napjainkig. Jövőbeli tendenciák és régiós kitekintés

Bevezetés

Az Európai Unió közép- és kelet-európai úgynevezett „új” tagállamai – Csehország, Észtország, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Szlovákia és Szlovénia 2004. május 1-jén; illetve Bulgária és Románia 2007. január 1-jén váltak a Közösség teljes jogú tagjává - az 1980-as évek végén – 1990-es évek elején lezajlott társadalmi-gazdasági átalakulás velejárujaként jelentős mértékű gazdasági visszaeséssel, ugrásszerűen növekvő munkanélküliséggel, ezek eredőjeként pedig a születési ráták gyors ütemű csökkenésével, valamint - országonként eltérő dinamikájú - népességfogyással kellett, hogy szembenézzenek. A 2000-es években viszont már a konszolidálódás jeleit lehetett tapasztalni egészen a 2008/2009-es pénzügyi és gazdasági világválságig, mely - a legújabb adatok tükrében - jobb esetben csak megakasztotta e folyamatot; rosszabb esetben viszont megfordította azt (ezt jelenleg még nem lehet eldönteni).

Magyarország népessége 1981 óta (tehát már jóval a rendszerváltás előtt is) folyamatosan csökkent, s így 2011-ben a

lélektani határnak tartott tízmillió fő alá került. Ennek a több szempontból is negatív tendenciának a megfordulására nem kínálkozik reális esély sem rövid, sem középtávon. A - válság miatt is - továbbra is csökkenő, illetve stagnáló gyermekvállalási hajlandóság miatt pedig hosszú távon is kérdéses, hogy sikerülhet-e megállítani a hazai népesség csökkenését (egyelőre úgy tűnik, hogy nem).

E valóságos „*demográfiai roppanás*” nemcsak a népességszám csökkenésében érhető tetten. A népesség minőségi jellemzőit tekintve, a csökkenő népességű társadalom egyúttal elöregedő társadalmat is jelent, s a nem túl távoli jövőben ez a momentum az, ami az eddigieknél sokkal nagyobb szerepet kap majd (elég például, ha csak az állami jóléti programokra, a nyugdíj- vagy az egészségügyi ellátásra, azok finanszírozhatóságára gyakorolt hatásokat tekintjük).

A hazai népességfejlődés 1980/'81-től napjainkig

Magyarország népessége 1981-re érte el eddigi csúcspontját (a KSH 1980. évi adata szerint 10 709 463 fő volt, 3 318 fős természetes népszaporulat mellett), azóta folyamatosan csökkenést mutat, miután évről évre többen halnak meg, mint ahányan születnek (a másik oldalról nézve: *kevesebben születnek, mint ahányan meghalnak*). Így hazánk esetében 1981 óta természetes fogyásról beszélhetünk.

A tényleges népességszám viszont a természetes fogyásnál kisebb mértékben csökkent, mivel a népességfogyást részben ellensúlyozta a nemzetközi be- és kivándorlás pozitív egyenlege.

A KSH adatai szerint nemcsak a népesség csökkenése, de elöregedése is folytatódott (a két folyamat együtt jelentkezik). A korösszetétel kedvezőtlen megváltozását jelzi, hogy a magyar lakosság átlagos életkora 2010-re 40,96 évre emelkedett: a férfiak esetében 38,7, a nőknél 43,0 évre¹. (A nők átlagos életkora - akiknek több mint a fele a 40 éves és idősebb korosztályokba tartozik - biológiai okoknál fogva nagyobb mértékben nőtt, mint a férfiaké.) Különösen sajnálatos, hogy az 1990. évi állapothoz képest éppen a 35-39 éves korosztályban jelentkezett a legjelentősebb népességcsökkenés (majdnem 25 százalékos!). Ehhez kapcsolódóan meg kell említeni, hogy a magyar társadalom számára főként a középkorú, aktív férfiak elvesztése jelenti az egyik legnagyobb

veszteséget, hiszen ők akár még több mint két évtizeden át is jelen lehetnének a munkaerő-piacon.

Meggyorsítja az elöregedési tendenciát, hogy az 1950-es években született, nagy létszámú nemzedékek („a Ratkó-gyerekek”) napjainkra 45-56 évesek lettek, s így számottevően növelték az idősebb felnőtt korúak létszámát. Ennek a korosztálynak a gyerekei nagyrészt a 20-29 éves korcsoportba tartoznak, ahol így szintén jelentős mértékű a gyarapodás. A legnagyobb számbeli növekedés a 70-74 évesek körében volt tapasztalható (létszámuk mintegy 63 százalékkal nőtt!). Ellenben szignifikáns mértékű csökkenés tapasztalható a 20 év alattiak csoportjában, mely a hazai népesség további és egyre gyorsuló ütemű elöregedését vetíti előre.

A KSH előzetes adatai szerint hazánkban a természetes fogyás a 2010. évben 40 100 főt tett ki, ami a mintegy 90 350 élveszületésből és 130 450 halálozásból adódik. A népesség tényleges fogyása ennél kisebb (28 324 fő) volt, köszönhetően a nemzetközi vándorlási nyereségnek, mely az előzetes adatok alapján 11 776 fővel (29,37 százalékkal) kompenzálta² a természetes fogyást tavaly (ebből 2 104 fő menekültként érkezett az ország területére; közülük 63 fő legális, 2 041 fő illegális úton)³.

A népesség tényleges csökkenése 2010-ben tehát 28 324 főre⁴ tehető, így az ország népességének becsült száma 2011. január 1-jén 9 986 000 fő volt, vagyis 723 463 fővel kevesebb, mint 1980-ban. Ez alig három évtized alatt mintegy 6,76 százalékos csökkenésnek felel meg: 2011-ben kevéssel több, mint minden 15. ember (tizenöt emberből egy) „hiányzik” Magyarországról!

A KSH előzetes adatai szerint 2009-ben a születéskor várható átlagos élettartam a férfiaknál 70,05, míg a nőknél 77,89 év volt; a megelőző időszakok adataihoz képest mindkét érték lassú, de fokozatos emelkedést mutat, s mindkettő eddigi rekordértéknek számít - a férfiak esetében például most először haladta meg a 70 esztendőt (1900-ban például férfiaknál még csak 36,56, nőknél pedig 38,15 év megélésére lehetett számítani⁵).

A fenti hazai folyamatok ugyanakkor lényegében megfelelnek a Nyugat-Európában már lezajlott, illetve a kortárs közép- és kelet-európai trendeknek (a KSH 2006. évi 1. sz. összefoglaló jelentésében⁶ megállapította, hogy „a hazánkban az évtizedek alatt kialakult demográfiai helyzet sok vonatkozásban rokon a fejlett európai országokban megfigyelhető népesedési jelenségekkel, de néhány jellemzője természetesen a kelet-, közép-európai mutatókhoz áll közelebb”). A fejlett világ szinte minden országában

természetes fogyás tapasztalható, így a népességnek (elméletileg) csökkennie kellene. Ez azonban néhol eddig elkerülhető volt, mert egyrészt folyamatosan nőtt a népesség születéskor várható átlagos élettartama (például Japánban), másrészt egyes országok nagy létszámú bevándorlót vonzottak (például Német- vagy Franciaország). Mivel a közép- és kelet-európai régió országaiban magasabbak a halálozási arányszámok, és a bevándorlók száma (és aránya) is jóval kevesebb, ezért ezen országok túlnyomó többségének népessége már ténylegesen is csökken (2011-ben az egyetlen kivételt - minimális növekedéssel - Szlovákia jelenti).

Régiós kitekintés

A közép- és kelet-európai régió országaira jellemző az alacsony fertilitás (az EU-Huszonhetek teljes termékenységi arányszáma a 2008. évi adatok szerint 1,6; a közép- és kelet-európai tagállamokban viszont - Észtország (1,65) kivételével - ennél mindenhol kisebb volt a fertilitás⁷); valamint a nyugat-európaihoz képest a magasabb mortalitás. Régióinkban ezenkívül - országonként eltérő mértékben és előjellel - a migráció befolyásolja még a népesség számának tényleges alakulását.

Az 1990-es évtized nagyobb népességmozgásai után a migráció ugyanakkor lelassult a térségben. 2009-ben nettó befogadók voltak Szlovénia (+5,74), Csehország (+2,78), hazánk (+1,73), valamint Szlovákia (+0,80). Nullszaldós volt a mérlege Észtországnak (+0,02), Lengyelországnak (-0,03) és Romániának (-0,08). Nettó népesség-kibocsátók volt Litvánia (-4,36), Bulgária (-2,18), valamint Lettország (-2,11)⁸ (az adatok az ezer főre vetített nettó migrációt jelentik).

Kiemelendő, hogy a hasonló gazdasági-társadalmi fejlettségi szinten álló régiós országokhoz képest is hazánkban kevesebb a születések száma, ezenkívül a halálozási arányszámunk is magasabb. 2009-ben a magyar élveszületési arányszám (ezer lakosra 9,61) nemcsak, hogy nem érte el az EU-27 tagországainak átlagát (9,9); de a régió országai között a legalacsonyabb volt (Észtország: 12,13; Csehország: 11,59; Bulgária: 11,24; Szlovákia: 11,21; Szlovénia: 10,9; Lengyelország: 10,85; Litvánia: 10,32; Románia: 10,01; Lettország: 9,71⁹). Mortalitási rátánk (13,0) azonban - Bulgária (15,0) és Lettország (13,4) után - a harmadik legmagasabb volt a régióban¹⁰.

A magyar természetes fogyás rátája (-3,39) szintén a legmagasabbak közé tartozik a térségben (csupán két régiós ország mutatója volt kedvezőtlenebb: Bulgáriáé -3,76-dal, valamint Lettorszáé -3,69-dal). Ezzel szemben – 2009-ben még – gyarapodott Szlovénia (+1,55), Szlovákia (+1,53), Csehország (+1,07) és Lengyelország (+0,85). Hazánknál kisebb mértékű volt a természetes fogyás Észtországban (-0,25), Litvániában (-1,5), valamint Romániában (-1,57).

Hazai prognózisok

Egyértelműnek tűnik, hogy a XXI. század első felében tovább folytatódik a hazai népesség 1981 óta tartó csökkenése, méghozzá várható, hogy egyre gyorsuló ütemben. A „reális” forgatókönyv szerint Magyarország lakosság száma 2010-re 9,99 millió főre csökken (ez végül 2011-re következett be¹¹), 2050-re pedig 9,0 millióra. A „pesszimista” változat viszont már csupán 8,7 millió lakost prognosztizál 2050-re. Népességünk korösszetétele az idősebb felé tolódik el, ekként a 0-20 éves fiatalok teljes népességhez viszonyított aránya a mostaninál számottevően kisebb lesz, akár a felére is csökkenhet 2050-ig (a mostani 26 százalékról 14-19 százalékra eshet). A munkaképes korú lakosság (20-64 évesek) számában 2010 után várható igen drámai csökkenés. Ennek oka, hogy fokozatosan elhagyják a munkaerő-piacot az 1950-es évtizedben született népes nemzedékek, a „Ratkó-gyerekek”. További csökkenés várható, amikor az ő gyerekeik (akik zömmel az 1970-es években születtek) lépnek majd ki a munkaerő-piacról (az úgynevezett „Ratkó-unokák”).

A magyar korfa által jelzett másik nagy probléma az egyes korcsoportok közötti nagy aránytalanság. A háttérben a Ratkó-korszak erőszakos pro-natalista népesedéspolitikája áll, aminek következtében körülbelül 20-30 évente megfigyelhető egy népesedési hullámhegy, majd hullámvölgy. Igaz, az egymást követő generációkban ez a kilengés egyre kisebb, de még így is számottevő, s jelentős kihívások elé állíthatja felosztó-kirovó típusú nyugdíjrendszerünket.

Számottevő számbeli, valamint aránybeli növekedés az idősebb korcsoportok körében várható. A 65 éves és annál idősebb korcsoportok aránya akár a kétszeresére is nőhet az elkövetkező fél évszázadban. Főként a 2015-től kibontakozó, úgynevezett „második elöregedési hullám” az, amelyben megjelennek a jövő

népességfejlődésének fő trendjei, alapvetően veszélyeztetve az időskori ellátó- és szociális biztonsági rendszerek működőképességét (nyugdíjrendszer, egészségügyi ellátórendszer), azok finanszírozhatóságát. Prognosztizálható, hogy az idős népesség aránya a mostani 15,8 százalékról 26-36 százalékra emelkedik. Jelentősen megemelkedik a népesség átlagos életkora is; a 2050. évi magyar lakosság mintegy fele valószínűleg idősebb lesz 50 évesnél!¹²

Régiós prognózisok

Pesszimista előrejelzések is szerint ugyanakkor a 2011-2035 közötti időszakban még viszonylag mérsékelt marad a népességcsökkenés mind hazánkban, mind a régió egészében; 2035-2060 között viszont már nagymértékben felgyorsul majd a fogyás.

A hazai népesség a régió átlagánál várhatóan nagyobb mértékben csökken majd 2011 és 2035 között (-8,69% a -7,06%-os régiós átlaghoz viszonyítva), s így csak Litvánia, Lettország és Románia helyzete alakulhat kedvezőtlenebbül; középtávon tehát a régiós átlag alatt „teljesítünk”. Abszolút számokat tekintve a magyarországi népesség fogyása még kedvezőtlenebb képet mutat. Lengyelország és Románia prognosztizált népességvesztése után hazánké lehet a harmadik legnagyobb (-868 ezer fő). Ezzel a régióbeli országok várható 7 millió 205 ezer fős népességvesztésének több mint 12 százaléka hazánkban realizálódhat.

A 2035-től 2060-ig tartó periódusban mind hazánkban, mind a régió többi országának még erőteljesebb népességcsökkenéssel kell majd szembenéznie. A régiós „átlagteljesítmény” -10,41% körül alakul majd az előrejelzések szerint, aminél valamivel kedvezőtlenebbül alakulhat a magyar mutató (-11,87%). Ezzel az ütemmel hazánk demográfiai kilátásai csak Bulgária, Litvánia, Románia és Lettország prognózisainál kedvezőbbek. Abszolút számokat tekintve csak Lengyelország, Románia és Bulgária helyzeténél kedvezőbb a hazai prognózis (-1 millió 82 ezer fő). Így a 2035-től 2060-ig várható régiós népességfogyás közel 11 százalékát hazánk vesztesége teheti majd ki.

A fenti folyamatok a társadalmak elöregedésével, s a régió országai számára összességében negatív előjelű migrációs folyamatokkal együtt (főként, ha a „régii” tagállamokba kivándorló népesség minőségi ismérveit is tekintjük) jelentős tehertételként

nehezednek a térség államainak társadalombiztosítási rendszereire, főként a nyugdíjrendszerekre. 2060-ig drámai fejleményeknek néz elébe Bulgária (-32,13%), Litvánia (-27,94%), Románia (-22,75%), Lettország (-22,72%) és hazánk is (-19,53%), meghaladva a régió várható népességfogyásának átlagát (-16,74%). A többi országban mérsékeltebb lehet a népesség csökkenése (Szlovákia: -13,04%; Lengyelország: -12,03%; Észtország: -11,77%; Szlovénia: -11,05%; Csehország: -6,63%). Abszolút számokat tekintve meglepő lehet, hogy nem a legnépesebb Lengyelország szenvedheti el 2060-ra a legjelentősebb népességvesztést (-4 millió 626 ezer fő), hanem a második legnépesebb ország: Románia (-4 millió 984 ezer fő). Ezután Bulgária (-2 millió 279 ezer fő) következhet. 2060-ra a negyedik legnagyobb mértékű népességfogyást Magyarország könyvelheti el (várhatóan -1 millió 950 ezer fő). A régió teljes népességcsökkenése 2060-ra meghaladhatja akár a 17 millió főt is, amelynek 11,41 százalékát hazánk vesztesége teheti ki¹³.

A terhesség-megszakítások hatása és alakulása

Viszonylag kevés figyelmet szentelnek a kutatók a terhesség-megszakítások (abortuszok) nyomon követésének, pedig azok közvetlenül befolyásolják a szaporodás alakulását. A közép- és kelet-európai régió államai közül jelenleg egyedül Lengyelországban van érvényben abortusztilalom¹⁴, így a régió legnépesebb, 38 milliós országában végzik el a legkevesebb művi vetélést – legalábbis a hivatalos adatok szerint, melyek évente néhány százra teszik a terhesség-megszakítások számát. (Lengyel feminista szervezetek becslései szerint ugyanakkor a lengyel nőknél évente valójában 80-200 ezer abortuszt hajtanak végre, ennek 10-15 százalékát [8-30 ezer művi vetélést] külföldön, elsősorban angol, holland és német [magán]klinikákon, a többit pedig Lengyelországban, illegálisan¹⁵.) Ugyanakkor a statisztikák szerint az elmúlt években nőtt a legális úton végrehajtott terhesség-megszakítások száma az országban.

Abortuszok	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Bulgária	61378	51165	50824	48035	47223	41795	37272	37594	36593	33733
Cseh Közt.	34623	32528	31142	29298	27574	26453	25352	25414	25760	24636
Észtország	12743	11653	10834	10619	10074	9610	9378	8883	8409	7542
Lengyelo.	138	123	159	174	199	225	339	328	506	n. a.
Lettország	17240	15647	14685	14508	13723	12785	11825	11814	10425	8881
Litvánia	16259	13677	12495	11513	10644	9972	9536	9596	9031	8024
Mo. (KSH)	59249	56404	56075	53789	52539	48689	46324	43870	44089	43181
Románia	257865	198086	247608	224807	191038	163359	150246	137226	127907	116060
Szlovákia	18468	18026	16976	16222	15307	14427	14243	13424	13394	13240
Szlovénia	8429	7799	7327	6873	6403	5851	5632	5176	4946	4653
KKE-10	486392	405108	448125	415838	374724	333166	310147	293325	281060	259950 ¹⁶

Ami a térség többi országát illeti - ahol jelenleg nincs érvényben abortusztilalom, s így talán hitelt érdemlőek a hivatalos adatok -, a 2000 és 2009 közötti egy évtized során jelentősen csökkent az abortuszok száma; a közép- és kelet-európai adatokat a „régii” tagállamokéival összevetve azonban kijelenthető, hogy még így is magas az abortuszok aránya a régióban (hazánkat is beleértve).

Ország	2000	2009	Változás	Rel. vált. (%)
Románia	257 865	116 060	-141 805	-54,99
Litvánia	16 259	8 024	-8 235	-50,65
Lettország	17 240	8 881	-8 359	-48,49
KKE-10	486 392	259 950	-226 442	-46,56
Bulgária	61 378	33 733	-27 645	-45,04
Szlovénia	8 429	4 653	-3 776	-44,80
Észtország	12 743	7 542	-5 201	-40,81
Cseh Köztársaság	34 623	24 636	-9 987	-28,84
Szlovákia	18 468	13 240	-5 228	-28,31
Magyarország (KSH)	59 249	43 181	-16 068	-27,11
Lengyelország	151	506 ¹⁷	355	235,10

2000 és 2009 között Romániában (-54,99 százalék), Litvániában (-50,65 százalék) és Lettországban (-48,49 százalék) a régió átlagánál (-46,56 százalék), s a többi régiós országnál is nagyobb mértékben csökkent a terhesség-megszakítások száma. Ha Lengyelországot (ahol a hivatalos adatokban 235,1 százalékos növekedés volt tapasztalható) nem tekintjük, akkor meglehetősen sajnálatos tény, hogy éppen Magyarországon csökkent legkevésbé a végrehajtott művi vetélések száma (-27,11 százalék); e tekintetben tehát sajnos sereghajtók vagyunk a térségben.

Ami még az abszolút számokat illeti: míg a legtöbb terhesség-megszakítást 2000-ben és 2009-ben is Romániában hajtották végre, addig 2000-ben a második legtöbbet Bulgáriában és a harmadik legtöbbet hazánkban, 2009-re viszont már hazánk került a második helyre Bulgáriát megelőzve, ahol a magyarországinál nagyobb mértékű csökkenés következett be.

2000-ben arányait tekintve a legkevesebb terhesség-megszakítást (Lengyelországot nem számítva) Csehországban hajtották végre (3,37 ezrelék), majd Szlovákiában (3,41 ezrelék), illetve Szlovéniában (4,37 ezrelék). Ekkor a régióbeli tagállamok átlaga 4,67 ezrelék volt, ezt nem érte el Litvánia vonatkozó adata (4,49 ezrelék). A legtöbb abortuszt Romániában (11,51 ezrelék), Észtországban (8,9 ezrelék), és Bulgáriában (7,87 ezrelék) végezték 2000-ben. Magyarország 5,8 ezrelékes értéke - régiós összehasonlításban - közepesnek volt tekinthető, míg Lettország 7,17 ezrelékes értéke ekkor magasnak számított.

Abortuszok ezer főre	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Bulgária	7,87	6,64	6,67	6,37	6,28	5,61	5,05	5,13	5,04	4,68
Cseh Közt.	3,37	3,17	3,04	2,86	2,69	2,58	2,48	2,49	2,52	2,41
Észtország	8,90	8,19	7,65	7,54	7,51	7,21	7,08	6,75	6,43	5,80
Lengyelo.	0,00	0,00	0,00	0,00	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	n. a.
Lettország	7,17	6,56	6,21	6,18	5,95	5,58	5,20	5,23	4,64	3,98
Litvánia	4,49	3,79	3,47	3,20	2,95	2,77	2,66	2,68	2,53	2,26
Mo. (KSH)	5,80	5,53	5,51	5,30	5,19	4,82	4,60	4,36	4,39	4,30
Románia	11,51	8,86	11,10	10,10	8,55	7,32	6,74	6,16	5,75	5,22
Szlovákia	3,41	3,33	3,13	2,99	2,82	2,66	2,62	2,46	2,46	2,42
Szlovénia	4,37	4,04	3,79	3,55	3,18	2,91	2,80	2,58	2,46	2,32
KKE-10	4,67	3,90	4,32	4,02	3,62	3,22	3,01	2,85	2,73	2,53 ¹⁸

2009-ben relatív értelemben a legkevesebb terhesség-megszakításra (Lengyelország adatának ismételt mellőzésével) Litvániában került sor (2,26 ezrelék), ahol igen jelentős - Románia után a második legnagyobb mértékű - volt a javulás a 2000-es évtizedben. Litvániát Szlovénia (2,32 ezrelék) és Csehország követték (2,41 ezrelék). Szlovákia (2,42 ezrelék) értéke szintén kedvezőnek tekinthető, a régió átlaga (2,53 ezrelék) alatt maradt. A legtöbb művi vetélést - a lakosságszámhoz viszonyítva - Észtországban (5,8 ezrelék), Romániában (5,22 ezrelék), illetve Bulgáriában (4,68 ezrelék) hajtották végre 2009-ben. Intő jel, hogy a hazai terhesség-megszakítások aránya (4,3 ezrelék) ekkor már a negyedik legmagasabb volt a közép- és kelet-európai „új”

tagállamok között, habár még közepesnek tekinthető. Lettország 3,98 ezrelékes értékkel számottevő javulást ért el, s jelentős mértékben közeledett a régió országainak átlagához.

Ország	2000	2009	Változás	Rel. vált. (%)
Románia	11,51	5,22	-6,29	-54,65
Litvánia	4,49	2,26	-2,23	-49,67
Szlovénia	4,37	2,32	-2,05	-46,91
KKE-10	4,67	2,53	-2,14	-45,82
Lettország	7,17	3,98	-3,19	-44,49
Bulgária	7,87	4,68	-3,19	-40,53
Észtország	8,90	5,80	-3,10	-34,85
Szlovákia	3,41	2,42	-0,99	-29,03
Cseh Köztársaság	3,37	2,41	-0,96	-28,49
Magyarország (KSH)	5,80	4,30	-1,50	-25,86
Lengyelország	0,00	0,01¹⁹	0,01	236,35

Abszolút értelemben Romániában (-6,29 ezrelék; 54,65 százalékos csökkenés), Lettorszában (-3,19 ezrelék; 44,49 százalékos csökkenés), valamint Bulgáriában (-3,19 ezrelék; 40,53 százalékos csökkenés) javult a helyzet. Relatív értelemben ennél nagyobb mértékű volt a javulás Litvániában (-2,23 ezrelék; viszont 49,67 százalékos mérséklődés) és Szlovéniában (-2,05 ezrelék; viszont 46,91 százalékos csökkenés), valamint a közép- és kelet-európai „új” tagállamok átlagát tekintve is (-2,14 ezrelék; viszont 45,82 százalékos csökkenés). A többi országban a régiós átlag alatti volt a javulás. A legkisebb mértékben - mind abszolút számokat, mind az arányokat tekintve - sajnos éppen hazánkban (-1,5 ezrelék; 25,86 százalékos csökkenés), Csehországban (-0,96 ezrelék; 28,49 százalékos mérséklődés), valamint Szlovákiában (-0,99 ezrelék; 29,03 százalékos csökkenés) csökkent a terhesség-megszakítások aránya az elmúlt évtizedben.

Most pedig érdemes azt megvizsgálni, hogy miként hatottak a terhesség-megszakítások az elmúlt tíz évben a régió országainak - s benne különösen hazánknak - a természetes és tényleges szaporodására, valamint népességfejlődésére, különösen, ami a népesség számának tényleges alakulását illeti.

Egyértelmű, hogy abortuszok nélkül a régió minden országában jelentősen több gyermek született volna, mérsékelve a természetes - és a tényleges - népességfogyást is (amint azt nemsokára látni fogjuk, a régió legtöbb országában egyenesen a pozitív tartományba tolva azt). A legtöbb közép- és kelet-európai tagállam népessége abortuszok nélkül tehát nő(het)ne!

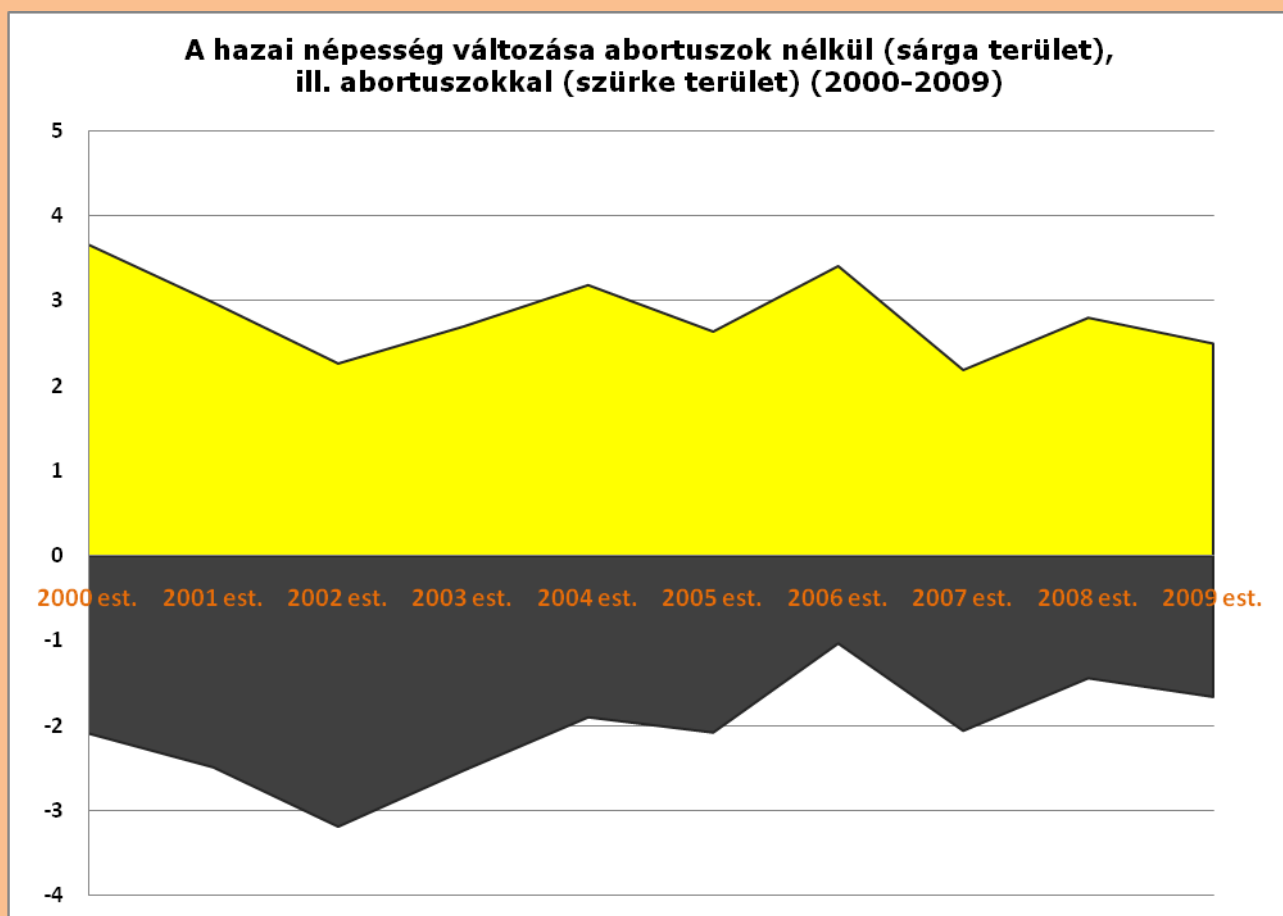
Nyers születési ráta (abortuszok nélkül) (e.)	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Bulgária	17,3 2	15,4 9	15,4 0	15,3 1	15,5 8	15,1 5	15,0 7	15,4 2	15,7 4	15,9 2
Cseh Köztársaság	12,2 2	12,0 1	12,0 9	12,0 0	12,2 2	12,5 6	12,8 2	13,7 0	14,2 2	14,0 0
Észtország	18,0 3	17,0 7	16,8 3	16,7 9	17,9 4	17,9 8	18,3 1	18,7 4	18,6 9	17,9 3
Lengyelország	9,79	9,53	9,16	9,09	9,23	9,44	9,72	10,0 8	10,7 8	10,8 5
Lettország	15,5 9	14,8 0	14,6 8	15,1 2	14,7 7	14,9 7	14,9 9	15,5 3	15,3 1	13,6 9
Litvánia	13,9 2	12,5 3	11,8 0	11,7 2	11,3 8	11,2 6	11,3 8	11,7 3	12,3 7	12,5 8
Magyar. (KSH)	15,3 5	15,0 4	15,0 2	14,6 3	14,5 9	14,4 8	14,5 1	14,0 6	14,2 6	13,9 1
Románia	21,9 7	18,7 1	20,5 3	19,6 4	18,2 2	17,2 2	16,5 8	15,8 0	15,7 2	15,2 3
Szlovákia	13,6 1	12,7 7	12,5 1	12,5 1	12,7 3	12,6 8	12,5 3	12,4 5	12,9 7	13,6 3
Szlovénia	13,8 0	13,0 9	12,8 4	12,5 0	12,1 1	11,9 4	12,2 2	12,4 5	13,3 3	13,2 2

A fenti táblázatból kiderül, hogy terhesség-megszakítások nélkül (Lengyelországot nem számítva) a régió összes országában szignifikánsan magasabbak lennének a születési arányszámok; sőt Bulgária, Lettország és Litvánia kivételével minden régiós országban meghaladnák a halálozási arányszámokat, ezáltal természetes szaporodást indukálva a jelenleg tapasztalható természetes fogyás helyett (lásd a következő oldalon lévő táblázatban). (A piros szín mindkét táblázatban a megelőző évi értékhez képest csökkenést, míg a zöld szín növekedést jelez.)

Tekintve, hogy régióinkban döntően a természetes szaporodás alakulása határozza meg a tényleges szaporodás alakulását (a nettó migráció nem befolyásolja jelentősen ezeket az értékeket), megállapítható, hogy - Bulgária, Lettország, valamint Litvánia kivételével - valamennyi közép- és kelet-európai „új” EU-tagállamban nő(het)ne a lakosság száma, amennyiben nem hajtánának végre annyi terhesség-megszakítást, mint amennyit napjainkban végeznek.

Természetes szaporodás (abortuszok nélkül) (ezr.)	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Bulgária	2,56	0,91	0,62	0,46	0,93	-0,07	-0,29	-0,01	0,52	0,92
Cseh Köztársaság	1,61	1,51	1,54	1,14	1,76	2,02	2,62	3,47	3,95	3,48
Észtország	5,17	4,06	3,86	3,90	4,76	4,99	5,23	5,51	5,94	5,55
Lengyelország	0,27	0,13	-0,15	-0,37	-0,18	-0,09	0,13	0,29	0,93	0,85
Lettország	2,20	0,97	0,95	1,31	0,88	0,66	0,44	0,91	1,50	0,29
Litvánia	3,17	1,34	0,39	0,31	-0,08	-0,92	-1,12	-1,03	0,08	0,76
Magyarország (KSH)	2,08	2,08	1,96	1,24	1,49	1,04	1,45	0,85	1,32	0,91
Románia	10,56	7,10	8,45	7,67	6,64	5,48	5,01	4,49	4,34	3,65
Szlovákia	3,86	3,17	3,01	2,89	3,17	2,83	2,73	2,56	3,22	3,94
Szlovénia	4,16	3,50	3,16	2,45	2,90	2,58	3,18	3,20	4,21	3,87

Itt szeretnénk kiemelni negatív, de a régióra jellemző példaként Magyarországot. Hazánk népessége ugyanis terhesség-megszakítások nélkül folyamatosan nőne (mindez jól látható az alábbi ábrán, mely a tényleges szaporodás mértékét mutatja ezrelékben)²⁰.

A válság hatásai

A fertilitási ráta további, gyorsuló ütemű visszaesése. Hazai adatok

A születési arányszám vagy fertilitási ráta tekintetében a 2000-es évtized első felében tapasztalható konszolidációs folyamat egyértelműen megtört, rosszabb esetben visszájára fordult (utóbbit azért jelenleg még nem lehet kétséget kizáróan kijelenteni).

Az azonban tény, hogy a válság kitörését követő 2009-es évtől kezdődően a születési arányszámok szinte valamennyi régiós országban - s az Európai Unió egészének átlagában is - elmaradnak a korábbi évek értékeitől, és az előrejelzések szerint 2011-ben sem várható számottevő javulás e tekintetben²¹.

Fertilitási ráta (nyers) (ezrelék)	2007	2008	2009	2010 (WFB)	2011e (WFB) ²²
Bulgária	10,29	10,70	11,24	9,43	9,32
Cseh Köztársaság	11,21	11,70	11,59	8,76	8,70
Észtország	11,99	12,26	12,13	10,42	10,45
Lengyelország	10,07	10,77	10,85	10,04	10,01
Lettország	10,30	10,67	9,71	9,90	9,96
Litvánia	9,05	9,84	10,32	9,21	9,29
Magyarország (KSH)	9,70	9,87	9,61	9,02 ²³	8,40 ²⁴
Románia	9,64	9,97	10,01	9,58	9,55
Szlovákia	9,99	10,51	11,21	10,55	10,48
Szlovénia	9,87	10,87	10,90	8,92	8,85
Európai Unió (EU-27)	10,77	10,25	9,90	9,83	n. a.

Ami Magyarországot illeti, hazánkban az élveszületések száma a 2008. évi 99 149-ről 2009-ben 96 442-re esett vissza, amit 2010-ben ismételt csökkenés követett (a KSH előzetes adatai szerint 90 350-re). 2009-ben tehát 2 707-tel, míg 2010-ben újabb 6 092-vel kevesebb magyar újszülött látta meg a napvilágot. Ez két év alatt 8 799 fős csökkenés, ami közel 9 százalékos visszaesést jelent (-8,87 százalék). A 2011. évre vonatkozó becslések - a balti államok kivételével - a fertilitási ráta (s így az élveszületések számának) további csökkenését vetítik előre nem csupán a régiós országokban, hanem a jelenleg 27 tagú Unió egészének átlagát tekintve is. A jelentős gazdasági visszaesés, az egy főre jutó jövedelem csökkenése, s különösen a munkanélküliségi ráták drasztikus megemelkedése, ezzel összefüggésben pedig az egyének és

családok egzisztenciális bizonytalanságának növekedése, a jövőre vonatkozó kilátások romlása egyértelműen hozzájárultak ahhoz, hogy a gyermekvállalási hajlandóság tovább hanyatlott.

A KSH 2011. augusztus 26-án megjelent féléves jelentése²⁵ előzetes adatai szerint 2011 első félévében 41 600 gyermek született Magyarországon; vagyis körülbelül 8 százalékkal kevesebb, mint 2010 első hat hónapjában. A halálozások száma ugyanakkor 1,6 százalékkal emelkedett, mintegy 66 050 főt tett ki. A természetes fogyás emiatt gyorsult, 24 450 főnek adódott (ez 24 százalékkal haladja meg az egy évvel korábbi 19 800 fős adatot). A nemzetközi vándorlás pozitív egyenlegét (6 450 fő) figyelembe véve a tényleges népességfogyás mintegy 18 ezer fős volt, így az ország hipotetikus népességszáma 2011 június végén 9 968 000 főnek adódott. A fertilitási ráta (az ezer lakosra eső élveszületések száma) 8,4 volt (a 2010. évi 9,1 után), a mortalitási ráta (az ezer lakosra eső halálozások száma) pedig 13,3 (a 2010. évi 13,1-et követően). A természetes fogyás mértéke így az egy évvel korábbi 4 ezrelékről 4,9 ezrelékre emelkedett. Bár ezek még csupán előzetes adatok, ugyanakkor azt kétséget kizáróan jelzik, hogy továbbra is rendkívül kedvezőtlen irányba haladnak a hazai népesedési folyamatok (is).

A természetes szaporodás csökkenése, gyorsuló ütemű fogyás. Kitekintés a régió országaiba

Elsősorban a fertilitási ráta visszaesése miatt a régió országainak túlnyomó többségében a természetes szaporodás csökkent, illetve korábbi növekvő trendje megtört. A 2007-2010 közötti időszakban csökkent a természetes szaporodás Csehországban, Észtországban, Lengyelországban, Romániában és Szlovéniában, valamint az EU-27 átlagát tekintve is. Csehországban, Lengyelországban és Szlovéniában (továbbá az Európai Unió egészét tekintve) a korábbi természetes szaporodás 2010-ben természetes fogyásba ment át, míg Észtországban és Romániában nőtt a fogyás mértéke. Hazánkban is jelentősen gyorsult a fogyás: míg 2008-ban 30 878 főt tett ki, addig 2009-ben 33 972-re, 2010-ben pedig 40 ezer fölé (a KSH előzetes adatai szerint 40 100-ra) emelkedett (ehhez hasonló mértékű fogyásra utoljára 2003-ban volt példa); 2011-ben pedig várhatóan tovább romlik e tendencia. Bulgáriában a korábbi kedvező trend egyértelműen megfordult, s a megelőző években elért javulás szinte teljes mértékben odalett. Kivételt csak Lettország, Litvánia és

Szlovákia jelentenek, ahol összességében még javult a helyzet, habár a megelőző évekre jellemző kedvező népesedési trend jelentősen veszített lendületéből²⁶.

Természetes szaporodás (ezrelék)	2007	2008	2009	2010 (WFB)	2011e (WFB) ²⁷
Bulgária	-5,14	-4,52	-3,76	-4,88	-5,00
Cseh Köztársaság	0,98	1,43	1,07	-2,03	-2,16
Észtország	-1,24	-0,49	-0,25	-3,06	-3,10
Lengyelország	0,28	0,92	0,85	-0,06	-0,16
Lettország	-4,32	-3,14	-3,69	-3,70	-3,64
Litvánia	-3,71	-2,45	-1,50	-2,04	-2,04
Magyarország (KSH)	-3,51	-3,07	-3,39	-4,01 ²⁸	-4,90 ²⁹
Románia	-1,67	-1,41	-1,57	-2,20	-2,26
Szlovákia	0,10	0,76	1,52	0,99	0,88
Szlovénia	0,62	1,75	1,55	-1,82	-2,02
Európai Unió (EU-27)	0,99	-0,14	-0,38	-0,50	n. a.

Következmények: a népesség folytatódó elöregedése, az időskori eltartottsági ráta jelentős mértékű megemelkedése

A következő oldalon található táblázat az Eurostat 2010. évi prognózisai alapján mutatja be az időskori függőségi ráta (a 65 éves és annál idősebb népesség – tehát az időskorú, úgynevezett eltartott népesség – aránya a 15 és 65 év közötti – az aktív korú, és így a nyugdíjalapba befizetni képes – népességhez³⁰) várható alakulását a régió országaiban és az EU-27 átlagában 2010-től 2060-ig.

Ami szembetűnő: minden tagállamban, az Európai Unió egészében drámai mértékű emelkedés várható (a csillaggal jelölt évekhez tarozó értékek becsült értékek³¹).

Időskori függőségi ráta (%)	2010 tény	2015*	2020*	2025*	2030*	2035*	2040*	2045*	2050*	2055*	2060*
Bulgária	25,4	28,17	31,10	33,75	36,28	39,10	43,58	49,70	55,44	61,35	63,54
Cseh Köztársaság	21,6	26,49	31,07	33,75	35,71	37,79	42,71	50,17	54,81	58,81	61,40
Észtország	25,2	26,70	29,18	31,88	34,42	36,11	38,96	42,17	47,19	53,68	55,55
Lengyelország	19,0	21,88	27,19	32,86	35,98	37,89	41,29	47,19	55,69	63,46	68,97
Lettország	25,2	26,23	28,08	31,15	34,57	37,08	40,72	44,72	51,18	59,95	64,45
Litvánia	23,3	24,02	25,98	29,70	34,71	38,83	42,81	45,96	51,13	59,06	65,65
Magyarország	24,2	26,30	30,31	33,26	34,06	36,21	40,11	46,69	50,83	54,49	57,64
Románia	21,4	22,54	25,67	29,11	30,32	35,37	40,75	47,77	54,00	62,67	65,27
Szlovákia	16,9	19,23	23,85	28,50	32,30	35,26	39,98	47,58	55,46	62,93	68,49
Szlovénia	23,8	26,25	31,21	36,15	40,83	45,43	49,40	54,65	59,40	62,29	62,19
EU-27 átlaga	25,9	28,26	31,05	34,23	38,04	42,07	45,36	48,00	50,42	52,45	53,47

Amennyiben a jelenleg uralkodó negatív demográfiai folyamatok a közeljövőben sem változnak meg (jelentősen) a kedvező irányba, abban az esetben az időskori függőségi ráta az előreszámítások szerint 2060-ig az összes közép- és kelet-európai tagállamban (s az EU-27-ek átlagát tekintve is) - a nyugdíj- és társadalombiztosítási rendszerek szempontjából - fenntarthatatlan, finanszírozhatatlan szintekre emelkedik 2060-ra (a folyamatosan növekvő tendenciát piros színnel igyekeztünk érzékletesebbé tenni).

A 2010-ben a régiós tagállamokban jellemző 16,95 (Szlovákia) – 25,29 (Bulgária) százalékról 2060-ra 55,55 (Észtország) – 68,97 (Lengyelország) százalékig is emelkedhet a ráta, jelentősen meghaladva az Unió egészének növekedési ütemét. Míg az EU-27-ek átlaga 2010-ben 25,9 százalék volt, meghaladva a közép- és kelet-európai tagországok szintjét, addig 2060-ra az Eurostat előreszámítása szerint valamennyi régiós tagállam időskori függőségi rátája magasabb lesz, mint az 53,47 százalékosra várt akkori EU-átlag. Ez azt jelenti, hogy a közép- és kelet-európai régió országainak e tekintetben hosszabb távon súlyosabb problémákkal kell majd szembenéznük, mint a „régí” tagállamoknak.

Az Eurostat előreszámítása alapján 2060-ban várhatóan Lengyelországban lesz a legmagasabb az időskori függőségi mutató (68,97 százalék), míg a második legmagasabbra Szlovákiában (68,49 százalék), a harmadik legmagasabbra Litvániában (65,65 százalék) lehet számítani. 2060-ban valószínűleg Észtország időskori függőségi rátája lehet a legalacsonyabb (55,55 százalék), majd - az Eurostat optimista előrejelzése szerint - hazánké (57,64 százalék), a harmadik legalacsonyabb pedig Csehországé (61,4 százalék) lehet.

Ország	2010, tény	2060*	Változás (%pont)	Rel. változás (%)
Szlovákia	16,9	68,49	51,59	305,27
Lengyelország	19,0	68,97	49,97	263,00
Románia	21,4	65,27	43,87	205,00
Cseh Köztársaság	21,6	61,40	39,80	184,26
Litvánia	23,3	65,65	42,35	181,76
Szlovénia	23,8	62,19	38,39	161,30
Lettország	25,2	64,45	39,25	155,75
Bulgária	25,4	63,54	38,14	150,16
Magyarország	24,2	57,64	33,44	138,18
Észtország	25,2	55,55	30,35	120,44
EU-27 átlaga	25,9	53,47	27,57	106,45

A legdrámiaibb növekedés - mind abszolút számokat tekintve, mind relatív értelemben - Szlovákiában (51,59 százalékpont; 305,27 százalék), Lengyelországban (49,97 százalékpont; kerekítve 263

százalék) és Romániában (43,87 százalékpont; kerekítve 205 százalék) várható. A legkisebb növekedés (mértékét és arányait tekintve is) Észtországbán (30,35 százalékpont; 120,44 százalék), hazánkban (33,44 százalékpont; 138,18 százalék), valamint Bulgáriában (38,14 százalékpont; 150,16 százalék) valószínűsíthető. Az Unió átlagában ennél kisebb növekedést vizionál az Eurostat (27,57 százalékpont; 106,45 százalék) (lásd a fenti táblázatot³²).

Ezzel együtt is elmondható, hogy az időskori függőségi ráta növekedésének mértéke (a mai népesedési folyamatok állandósulása esetén) 2060-ra minden tagállamban - az egész EU-ban - meghaladja majd a 100 százalékot. Ez azt jelenti, hogy a 65 éves és annál idősebb népesség aktív korú népességhez viszonyított aránya mindenütt a mai kétszeresére - Romániában háromszorosára, Lengyelországban több mint három és félszeresére, Szlovákiában pedig több mint négyszeresére - nő majd; alapjaiban rengetve meg az EU-tagállamok nyugdíj- és társadalombiztosítási rendszereit; főként a gyengébb gazdasági és pénzügyi jellemzőkkel bíró közép- és kelet-európai „új” tagállamokét, ahol legkésőbb 2060-ig valószínűsítjük „nyugdíjcunami” (nyugdíj-összeomlás és/vagy szelektív, illetve totális államcsőd) bekövetkezését valószínűsíthető.

orrások

¹ A KSH adatai alapján (lásd az alábbi hivatkozást:

http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_wdsd008b.html).

(Hozzáférés ideje: 2011. május 22.).

² saját számítás eredménye a KSH 2010. évre vonatkozó előzetes adatai alapján, lásd az alábbi hivatkozást:

http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_wdsd001a.html

(Hozzáférés ideje: 2011. május 22.).

³ in: http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xstadat/xstadat_evkozi/e_wnvn001.html

(Hozzáférés ideje: 2011. május 22.).

⁴ saját számítás eredménye a KSH 2010. évre vonatkozó előzetes adatai alapján, lásd az alábbi hivatkozást:

http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_wdsd001a.html

Hozzáférés ideje: 2011. május 22.).

⁵ Babus Endre: *Mielőtt megvénülünk – Életkorkilátások Magyarországon*. HVG: 2008/48. szám, pp. 8-12. [a továbbiakban: BABUS] p. 10.

⁶ A KSH jelenti – *Gazdaság és társadalom*.

2006. 1. negyedévi jelentés, p. 13.

⁷ saját számítás, Eurostat (lásd az alábbi hivatkozást:
<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tsdde220&plugin=0>). (Hozzáférés ideje: 2011. április 14.)

⁸ saját számítás, Eurostat (lásd az alábbi hivatkozást:
<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tsdde230&plugin=0>). (Hozzáférés ideje: 2011. április 14.)

⁹

<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tps00112&plugin=0> (Hozzáférés ideje: 2011. április 14.).

¹⁰ saját számítás, Eurostat (lásd az alábbi hivatkozást:

http://nui.epp.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=demo_mmonth&lang=en).

(Hozzáférés ideje: 2011. április 14.).

¹¹ A KSH 2011. évi előzetes adatai szerint 2011. január 1-jén az ország elméleti népességszáma 9 986 000 fő, 2011. április 1-jén 9 975 000 fő. Forrás: KSH 2011. 1. negyedévi előzetes adat. in: KSH Gyorstájékoztató (*Népmozgalom, 2011. január-március*), Budapest, 2011. május 25. in:

<http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xftp/gyor/nep/nep21103.pdf> (Hozzáférés ideje: 2011. május 26.).

¹² E fejezet megírásában értékes segítséget nyújtott: Gyémánt Richárd, Katona Tamás: *Demográfia*. Hatodik, átdolgozott kiadás. Szeged, JATEpress, 2010. p. 272.

¹³ Forrás: *Eurostat*, 2011. évi adattáblák (előrejelzések); *KSH*; http://www.nationmaster.com/graph/peo_pro_pop_gro-people-projected-population-growth (Hfs. ideje: 2008. november 16.).

¹⁴ A hatályos lengyel jogszabályok kizárólag azokban az esetekben engedélyezik a terhesség megszakítását, ha A.) a terhesség veszélyezteti az anya egészségét; B.) a magzat súlyosan deformálódott; C.) vérfertőzés esetén; valamint D.) ha az anyát megerőszakolták. Forrás: Jan Puhl: „*Fleeing West from Poland's Restrictive Abortion Laws*”, Spiegel Online, 2010. október 20. in: <http://www.spiegel.de/international/europe/0,1518,723902,00.html> (Hozzáférés ideje: 2011. május 27.).

¹⁵ Forrás: „*Nielegalna w Polsce aborcja wykonywana za granicą*”, Wilnoteka – Polski portal na Litwie, 2010. augusztus 27. in: <http://www.wilnoteka.it/pl/artikul/nielegalna-w-polsce-aborcja-wykonywana-za-granica> (Hozzáférés ideje: 2011. május 27.).

¹⁶ Lengyelország nélkül.

¹⁷ 2008. évi adat.

¹⁸ Lengyelország nélkül.

¹⁹ 2008. évi adat.

²⁰ Forrás: *Eurostat* (2000-2009. évi adattáblák); *KSH (2000-2009)*; *saját számítás*.

- ²¹ Források: *Eurostat*, 2007., 2008. és 2009. évi adattáblák; *KSH* (2007-2011); *The World Fact Book 2010*, Washington DC: Central Intelligence Agency (CIA), 2010. Letölthető hivatkozás: <https://www.cia.gov/library/publications/download/download-2010/factbook.zip> (Legutóbbi módosítás ideje: 2011. január 20.); *The World Fact Book 2011*, Washington DC: Central Intelligence Agency (CIA), 2011. Letölthető hivatkozás: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html> (Utolsó módosítás ideje: 2011. augusztus 23.).
- ²² A 2011. évre vonatkozó adatok becslések.
- ²³ KSH 2010-es évre vonatkozó előzetes adat.
- ²⁴ KSH 2011. 1. félévi előzetes adat. *Forrás: I. az alábbi hivatkozást.*
- ²⁵ *A KSH jelenti – Gazdaság és társadalom. 2011/6.* Budapest, 2011. augusztus 26. in: <http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xftp/gyor/jel/jel21106.pdf> (Hozzáférés ideje: 2011. szeptember 12.).
- ²⁶ *Források: I. a 21. lábjegyzetet.*
- ²⁷ A 2011. évre vonatkozó adatok becslések.
- ²⁸ KSH 2010-es évre vonatkozó előzetes adat.
- ²⁹ *L. a 25. lábjegyzetet.*
- ³⁰ A magyarázat forrása: *Magyar népesedési folyamatok tendenciái 2050-ig*, p. 9. (lásza az alábbi internetes hivatkozást: [http://www.nepinfo.hu/doc.php?doc=MjcyNQQ==&f=.%2Fnépmozgalom\(2\).doc](http://www.nepinfo.hu/doc.php?doc=MjcyNQQ==&f=.%2Fnépmozgalom(2).doc)). (Hozzáférés ideje: 2009. április 14.)
- ³¹ A csillaggal jelölt év(ek)hez tartozó értékek az Eurostat 2010. évi előreszámításai. Forrás: *Eurostat*, 2010. évi adattáblák.
- ³² *L. az előző lábjegyzetet.*